

О ИСПИТИВАЊУ КАТУНА У ЗАПАДНОМ ДЕЛУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

од В. Дворског, Праг.

Катунски предео је постао у последње доба доста привлачан, а можемо рећи и молеран предмет географског проматрања. Донекле су томе узрок алпинистичке наклоности многих географа. Али циљеви испитивања катуна су толико важни, да их не смемо сматрати само као шпортско занимање. Целим питањем се бавио неколико пута *Роберт Сигер*, и утврдио је досадашње резултате за аустријске Алпе, последњи пут у Инсбруку на скупу немачких географа (в. *Deutsche Rundschau für Geographie* XXXIV. Hf. 9) и у *Mitteilungen des deutschen und österreichischen Alpenvereins* 1913 № 6. Опширно се ово питање излаже и у расправи *Л. Савицког*: *Wedrówki pasterskie w Karpatach. I. (Odbitka ze sprawozdan z posiedzen towarzystwa naukowego Warszawskiego, wydział nauk antropologicznych, społecznych, historyi i filozofii IV. zeszyt 6.)*, у којој је изложен и највећи део досадашње литературе. У француској литератури се нарочито истиче рад *Емануела де Марџона*: *La vie pastorale et la transhumance dans les Carpates méridionales (Ratzels Gedenkschrift)*, затим неколико расправа о станарењу у француским Алпима (в. *Рабошов* реферат у *La Géographie* XXVII. № 5.). Талијанске планине су у овом правцу испитивали нарочито *Маринели* и *Тониоло*. Веома је важно, као што ћу одмах показати, што су опажања подељена на Источне и Западне Алпе и на Карпате.

У западном делу Балканског Полуострва су доскора биле приступачне само планине Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Много горе је стајала ствар са Старом Србијом и Албанијом. „Насеља Српских Земаља“ имају у својим књигама, које су до сада изашле, многих драгоцених података о пастирском животу у српским пределима. Географски морамо сваки катун посматрати као појав земаљске површине, који је настао услед узајамног заједничког деловања природних фактора и људске воље. Исто тако морамо посматрати и цео катунски регијон у некој области. Пошто пастир стоји веома близу оном стадијуму у развоју привреде, где се могу задовољити скоро само неопходне потребе, то ће утицај природе код станарења бити много јаснији, него код осталих по-

јава привредног живота. С тога је и код географског испитивања катуна проматрање природних односа — и у детаљима, дакле код појединих катуна — главна ствар.

Од свих радова, који се баве о питању катуна, изгледа ми, да као узор могу најбоље послужити расправе: *Marinelli*: „I limiti altimetrici in Comelico“ и *Toniolo*: „I limiti altimetrici nella Val Visdende“ и „Ricerche di antropogeografia nell' alta Valcamonica“. (Све ове расправе су изашле у збирци *Memorie geografiche pubblicate dal Giotto Dainelli*.) Катунски су у најтежњој вези са висинским границама, и они су појав висинских граница. Карте, па шта више и оригинални снимци 1 : 25.000 не пружају нам потпун (а кадикад ни поуздан) материјал, ни о висинском положају свих катуна, нити о границама шуме, дрвета (појединих врста), кривуља и пашњака. За испитивања на Балканском Полуострву стоје нам тек у најређим случајевима на расположењу карте толико велике размере. Често се морамо задовољити картом 1 : 75.000, шта више и картом 1 : 200.000. Не остаје нам у таквим случајевима ништа друго, него да потребан хипсометријски материјал набавимо сопственим мерењима. Анеројид и хоризонтална вага су најважнија помоћна средства при испитивању катуна.

При проматрањима нам сама *ајсолућна висина* (I.) катуна, наравно, није довољна. Поред ње треба да знамо *релативне дистанције* (II.) од 1.) горњег руба сталних насеља, затим 2.) однос према шуми, 3.) према појединим врстама дрвета, 4.) према доњем рубу кривуља и 5.) снежаника, 6.) према горњем рубу сенокоса и 7.) пашњака, 8.) према висинским зонама извора и 9.) према доњем рубу (климатски) непродуктивног терена. Тиме нам постају хипсометријски односи јасни. Затим треба да посматрамо *положај* (III.) катуна, нарочито да ли се везују за какве морфолошке појаве (циркусно земљиште, морене, вртаче, плавине, терасе и т. д.) или да не стоје у каузалној вези са неком врстом камена. Треба одредити клинометром и нагибе пашњака и шумског земљишта. Напоследку треба одредити *положај према сунцу* (IV.) и *хоризонталан размак* (V.) од извора, шуме, снежаника, најближег сталног насеља, најближег катуна и т. д.

Тек тада почињемо да разматрамо људски момент.

Скоро сви испитивачи у Алпима су показали, да се код катуна да с почетка опазити пуно особености, које се могу сматрати и као етнографске разлике. Али постепено постаје

појединцима јасно, да се многе од тих особености дају свести на природне и привредне односе. Данас се већ нагиње признању, да у Алпима постоји антропски јединствен катунски тип. Познато нам је, да су облици пастирског живота међу свим привредним појавама најконзервативнији, знамо и то, да су катуни, доста често, по своје положају и по уређењу остали стотинама година непромењени, и да према томе представљају најстарија одржана насеља у томе пределу. С тога и можемо поставити питање: *Да нису, можда, многи катуни остаци из бронзаног или може бити чак и из неолитског доба? Да не води хипотетички, јединствени катунски тип порекло из тих давних периода?* Јасно је, да се оваква питања не могу решавати засебно за Алпе, него само у вези са резултатима испитивања катуна у планинским пределима Балканског Полуострва, у Апенину и у Карпатима. Али да би се за ова разматрања спремило заиста чврство тле, морамо бити потпуно поучени о домаћају природног момента код катуна. И то је први циљ испитивања катуна на Балканском Полуострву.

Људски момент се појављује прво у избору места и положаја за катун. Али овде треба веома пажљиво разликовати, шта је настало у истину вољом човека, а шта под утицајем природе. Даље се показује људски момент у избору грађевног материјала и у привредном систему, од кога зависи уређење катуна, као год и однос катуна према околини. На послетку он се показује и у начину пастирских путовања. За најважнија питања географског испитивања катуна имају фолклористичне особености само мали значај.

За време мојих путовања, која сам у току последњих седам година више пута подузимао по западним деловима Балканског Полуострва, никад нисам имао довољно времена, да се посветим специјално испитивању катуна, а нарочито да одредим неопходно потребне хипсометријске елементе. Ипак сам опазио извесна, по моме мишљењу, важна факта: 1.) У западном делу Балканског Полуострва вертикалан и хоризонталан размак између катунске зоне и сталних насеља није увек толико велик, и толико изразит, као што смо на то навикли у Алпима. Ако упоредимо поједине познате случајеве катуна, који су близу селима у Алпима, са сличним појавама у Црној Гори, увидећемо брзо, да је узрок увек привредног или морфолошког порекла, а никада нека етнографска особеност. На

Балканском Полуострву су оваки примери много чешћи, јер је овде значај сточарства много већи, него у данашњим алпијским земљама. 2.) Ако оставимо на страну природну неприступачност појединих циркова у Алпима, видећемо, да се код данашњих катуна у алпијским земљама у веома незнатној мери осећа одбранбени момент. У источној Црној Гори на против, нису ретки катуни, који се налазе у изразитом дефанзивном положају. Споменућу само округле катунске групе у карстним вртачама, чије рубове ноћу чувају љути пси, изврстан одбранбени положај катуна Грече, на једној тераси високо изнад долине Цијевне, а нарочито положај катуна Царине на Комовима. Биће, да су и многи алпијски катуни имали такве дефанзивне положаје, али да су се, услед мирног развита у току последњих 300—400 година, многи трагови ранијег стања уништили. Опажања на катунима Балканског Полуострва могла би нам дати директиву за изналажење сличних примера у Алпима. 3.) Катунске испаше имају за горштаке Балканског Полуострва много већу важност него у алпијским земљама. С тога се са катунским земљиштем економише: колиба се гради на непродуктивном терену. Одличан пример за то пружа катун Бинца у Планиници. Његове колибе су подигнуте на подножју једне плавине, дуж горњег руба ливада. 4.) У погледу груписања катуна и намештаја појединих колиба, приметио сам код свих катуна, које сам видео на Балканском Полуострву од Прења до Таре, увек само један тип колибе, т. ј. *колиба за становање* (увек само једно одељење), у којој се прерађује и млеко, а овда онда држи и ситна стока. Никада нисам видео неку споредну зграду, неко споредно одељење у колиби као што је у Алпима правило. (Један изузетак сам нашао на Тари, али овај катун је удешен за модерно млекарство, дакле је скоро добио нов облик). Чини ми се, да је та појава најважнија насеобинска разлика између алпијских катуна и између катуна западног дела Балканског Полуострва. При томе су катунске колибе у Албанији и у околним пределима (на пр. у Кучима) једноставније, него српске колибе, нарочито него тип „дубирога.“

Нећу да сматрам своје мишљење као дефинитивно решење ових питања, али сам на основу досадашњих проматрања могао утврдити у пределу од дравске долине до Вардара три степена у развиту првобитно јединственог катунског типа: а.) најнижи, северноалбански степен, б.) виши, динарски

степен, в.) највиши, јужноалпијски степен. Као нарочито погодне пределе за овакве упоредне студије сматрам високе карстне површи Високе Проклетије, кучки плато (са Комовима), масив Прења, и плато испод Триглава. Ова четири предела имају исти морфолошки, а већим делом и климатски карактер, разлике су према томе људског порекла.

Ако у овом целом пределу претпоставимо један првобитни, јединствени катунски тип, тај би морао бити имирски, па доцније да су га узели Келти и Славени и даље га развијали. То би било у сагласности са горњом тезом о три степена у развоју катуна. Веће тешкоће нам причињава романски утицај. Његови трагови су јасно очувани у славенским јужноисточним Алпима, — источноталијански Алпи се, међутим, у станарењу не разликују много од славенског. Обоје, изгледа, да су продукт заједничког развоја. Апенин на против стоји на много нижем степену, делом на истом степену, као у северној Албанији и околним пределима. Питање о првобитном, јединственом катунском типу с обе стране Јадранског Мора моћи ће се решити упоредним студијама о станарењу у Албанији, и у средњој и јужној Италији.

ЗБИЈАЊЕ КУЋА И УШОРАВАЊЕ СЕЛА ПОД КНЕЗОМ МИЛОШЕМ

од Тих. Р. ЂОРЂЕВИЋА

У чланку „Економија и еволуција насеља“¹ рекао сам да је процес развијања и напредовања салашких насеља у Србији био гдешто обустављан и наредбама. Овде хоћу да прикажем рад на спречавању развоја салашких насеља за време прве владе Кнеза Милоша, и да изнесем узрок због кога су наредбе о збијању кућа и о ушоравању села, које је Кнез Милош врло ревносно издавао, обустављене.

У поменутом сам чланку рекао, како су се у Источној Србији из економских разлога (претежно сточарске економије) издвајале из села поједине куће засебно, ван села, и образовале салаше и котуне. Овде помињем да су и дошљаци у читавој Србији у почетку XIX века, а сигурно и раније,

¹ Гласник Српског Географског Друштва, година I, св. 1. стр. 40